

Jonas PALIONIS, Mindaugas STROCKIS

Vilniaus universitetas

JONO RĖZOS 1625 M. PSALMYNO KIRČIAVIMAS

1. Įvadinės pastabos.

Daugelio dabartinių kalbų kirčio ženklai yra kilę iš graikiškųjų, kuriuos, kaip manoma, išradęs Antikos filologas Aristofanas Bizantietis (apie 257–180 pr. Kr.)¹. Tai akūtas (´), gravis (`) ir cirkumfleksas (^, ~). Akūtu graikų kalboje žymėtas kirčiuoto skiemens tono kilimas, graviu – tono kritimas, o cirkumfleksu, sukomponuotu iš akūto ir gravio ženklų į stogelio formos ženklą (^), vėliau suapvalintu, o Viduramžiais įgijusiu riestinį pavidalą (~), – ilgojo skiemens tono kilimas pirmojoje ir kritimas antrojoje moroje. Apie 400 m. po Kr. graikų rašte gravis pradėtas vartoti kaip akūto alotonas paskutiniame skiemenyje. Nesuprasdami senųjų kalbų toninio kirčio prigimties, XVI–XVII a. filologai kūrė teorijas apie graikų kirčiavimą. Jas buvo mėginama taikyti praktiškai, taip pat ir lotynų kalbai. Tai sukėlė nemažai sumaišties, kurios pasekmė buvo tokia, kad XVI–XVIII a. lotynų rašyboje graikiškos kilmės kirčio ženklai, ypač laužtinis cirkumfleksas ir gravis, kirčio dažniausiai nežymėjo, bet buvo įgiję tam tikras distinktyvines funkcijas. Tai turėjo įtakos ir lietuvių kalbos kirčio žymėjimui (Strockis 2004, 293–297).

Panašus į graikiškąjį cirkumfleksą, tačiau kitos kilmės riestinis ženklas (~) lotyniškuose raštuose nuo seno (bene nuo IV a. po Kr.) vartotas praleistiems priebalsiams *m* ir *n*, ypač tautosilabiniams, žymėti. Lotyniškai šis ženklas dažnai buvo vadinamas *titulus*, o dabartinėse kalbose paprastai vadinamas jo ispanišku vardu *tilde*. Šis ženklas, išvaizda identiškas dabartiniam lietuvių cirkumfleksui, jau nuo seno įvairiomis reikšmėmis buvo vartojamas lietuvių rašte.

Graikiškos kilmės kirčio ženklų randama jau seniausiuose lietuviškuose spaudiniuose. Vienas į riestinį cirkumfleksą panašus ženklas yra *M a r t y n o M a ž v y d o* 1547 m. katekizme, „Oratio Dominica“ giesmėje: a. pl. *fchaũkiencziufius* 50₁₀². Nors ir įdomiai sutapdamas su dabartiniu kirčio žymėjimu, ženklas čia tikriausiai bus atsiradęs atsitiktinai. Tų laikų spaustuvės (tarp jų ir Jono Weinreicho įmonė Karaliaučiuje, kur buvo išspausdintas Mažvydo katekizmas) tokį ženklą paprastai varto-

¹ Lexicon der Antike, 1971, 61.

² Pirmasis skaitmuo čia ir kituose nepsalminiuose tekstuose žymi puslapį, o antrasis, mažesnis ir žemiau nuleistas, eilutę. Psalmių tekstuose pirmasis žymi psalmės numerį, o antrasis – versetą, skirsnelį.

jo kaip nazalizacijos tildę lotynų, o kartais ir vokiečių rašte. Keletas formų su šiuo ženklu ir viena su akūtu taip pat pastebėta Mažvydo giesmyno antrojoje dalyje (1570 m.), išspausdintoje Jono Daubmano spaustuvėje: g. pl. *prafstū* 498₁₆, g. pl. *iawū* 510₃, praes. 3 *faugō* 531₁₃, perm. *te apfaugō* 532₄, in. pl. *Sprowófu* 591₈. Riestinis ženklas gen. pl. formose *prafstū*, *iawū* labai panašus, gal ir atsitiktinai, į netrukus minėsimą lotynų nazalizacijos tildę (pvz. gen. pl. *deorū*) ir, žinoma, į graikų gen. pl. cirkumfleksą (θεῶν).

Pažymėtina, kad Mažvydo laikais lotynų kalbos rašyboje dar nebuvo plačiai vartojami distinktyviniai diakritikai; jie paplito tik XVI a. antrojoje pusėje (Strickis 2004, 294). Lotyniškoje Mažvydo katekizmo pratarmėje matome tik nazalizacijos tildes ir kai kurias abreviatūras (bet, pavyzdžiui, abl. sg. galūnė *-a* jokių ženklų nežymima).

Dar daugiau negu Mažvydo kirčio ženklų esama Baltramiejaus Vilento raštuose, ypač jo 1579 m. „Evangelijose bei Epistolose“³. Juose galima apčiuopti užuomazgas ir tokių kirčiavimo atvejų, kurie būdingi 1625 m. Jono Rėzos psalmynui „Psalteras Dowido“ (RPs).

Vilento raštuose vartojami keturi kirčio ženklai: akūtas (´), gravis (`), laužtinis (^) ir riestinis (˘) cirkumfleksas, identiškas tuometinei lotynų tildei. Pastarojo Rėza nevartojo, o Vilentas juo neretai žymėjo vardažodžių (ir įvardžių) daugiskaitos kilmininko galūnę, pvz.: *tū mokšlū* Ech 42₁₉, *βuwū mariū* ib. 51₁₅, *kuriū daiktū* ib. 3₂₅...; *kitū priefakimū* EE 37₈, *ilgū metū* ib. 46₂₃, *mieβiū* ib. 58₂₃, *dewinū* ib. 96₄, *Prarakū ir Karaliū* ib. 114₁₈, *moterū* ib. 156₁₆, *wirū* ib. 142₁₄.

Iš pavyzdžių matyti, kad tokiu riestiniu cirkumfleksu (arba tilde) ne visada žymėta kirčio vieta. Iš Vilento raštuose pastebėtų 43 atvejų bemaž pusė (19) yra tokių, kuriuose šis ženklas dedamas nekirčiuotoje dgs. kilmininko galūnėje. Todėl yra pagrindo manyti, kad juo norėta grafiškai išskirti dgs. kilmininko formą. Tokia funkcija, kaip vėliau matysime, būdinga ir Rėzos psalmynui, ir D. Kleino gramatikoms, tačiau Kleinas ir kiti autoriai gen. pl. galūnes paprastai žymėjo lotynišku laužtiniu cirkumfleksu. Kodėl Vilentas šiai vienintelei funkcijai vartojo specialų ženklą? Atsakymą duoda tuometinė lotynų rašyba, kurią – sąmoningai ar intuityviai – sekė dauguma XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos raštininkų. Lotynų rašte gen. pl. galūnė, ypač archajiška ir dėl to mažiau įprasta *o* kamieno daiktavardžių *-um* (= *-ōrum*) dažnai buvo žymima laužtiniu cirkumfleksu (*deûm*, *virûm*), siekiant ją atskirti nuo acc. sg. galūnės, kuri diakritiku nebuvo žymima (*deum*, *virum*). Tokia rašyba (tiesa, ilgu ir sudėtingu keliu) kilo iš graikų gen. pl. galūnės *-ῶν* kirčiavimo. Taigi XVI–XVII a. raštininkai jautė, kad šiai galūnei įvairiose giminiškose kalbose dera cirkumflekso

³ Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje seniausiuoju kirčiuotu tekstu laikomas 1589 m. hegzametas.

ženklas. Be to, lotynų rašte tildės ženklų nuo seno buvo žymimi tautosilabiniai *m* ir *n*, ypač priešdėlyje *com-/con-* ir įvairių formų galūnėse. Tokią vartoseną galima matyti ir Kleino Gramatikos lotyniškame tekste, pvz. *cōtemtum* (Pirmoji liet. k. gramatika, 1563, 88) arba *circa primam Conjugationē jam monitū fuit* (ten pat, 207). Čia tildė atlieka tarsi dvejopą funkciją: žymi praleistą *m*, kitaip tariant, balsio nazalizaciją, ir taupo vietą spausdintoje eilutėje (dėl to parašymus su tilde kai kas laiko abreviatūromis, plg. Š i n k ū n a s 2004, 45). Įvairių kamienų gen. pl. galūnės *-um* lotynų rašte irgi dažnai buvo grafiškai trumpinamos tildėmis. Abiejų šių ženklų – laužtinio cirkumflekso ir riestinės tildės – vartojimas pagrečiui gen. pl. galūnėse labai akivaizdus kad ir iš šios XVI a. prancūzų filologo Petro Ramaus (Petrus Ramus, Pierre de la Ramée) lotynų kalbos gramatikos vietos: „Pluralis autē sæpe etiā in profa contrahitur, ut deūm, fabrūm, procūm, virūm, feltertiūm, pro deorum, fabrorum, procorū, virorū, feltertiorū“ (R a m u s Gramm. 20). Kaip matome, archajiškos galūnės pažymėtos laužtiniu cirkumfleksu⁴, o klasikinės paliktos be jokio ženklo, tačiau priartėjus prie eilutės krašto ir trūkstant vietos (tuo galima įsitikinti apžiūrėjus originalų spaudinį), galūnės imamos trumpinti tildėmis. Be to, lotyniška tildė, kaip žinia, išvaizda identiška graikiškam cirkumfleksui, kuris irgi būna gen. pl. galūnėse (θεῶν, σοφῶν ir t. t.).

Atrodo, kad Vilentas bus pritaikęs visas šias graikų kalbos ir lotynų rašybos tendencijas. Galima sakyti, kad jo riestinis ženklas gen. pl. galūnėse turi trejopą funkciją: jis yra kirčio ženklas, atitinkantis graikų cirkumfleksą (θεῶν), kartu jis yra lotyniškos tildės pavidalo nazalizacijos ženklas (*deorū* ir t. t.), ir kartu padeda atskirti gen. pl. nuo kitų linksnių galūnių (kaip lot. gen. pl. *deūm* versus acc. sg. *deum*). Kad Vilento laikais gen. pl. galūnėje *-ū* buvo girdima nazalizacija, nėra abejonių.

Kiek rečiau pasitaikantis Vilento raštuose lotyniškasis l a u ž t i n i s c i r k u m f l e k s a s (jo pastebėti 29 atvejai), kartais vartojamas tose pačiose pozicijose pagrečiui su graviu ar akūtu, taip pat gali turėti distinktyvinę funkciją, nors daugeliu atvejų jis žymi kirčio vietą, pvz.: in. sg. *tikrô wierô* Ech 17₁₉, *fudnô dienô* ib. 18₁ || *tô Maldô* ib. 22₁₂, *koŝnô dienô* ib. 53₈ || *stiprô wierô* ib. 54₂₅, *kuriô hadino* EE 142₂₃ || *kuriô hadino* ib. 142₂₂, praes. 3 *dumô* Ech 5₁₆, *abeiô* ib. 33₂, *wartô* ib. 53₁₃ || *neŝchô* ib. 18₂₁, *paŝtô* ib. 55₇, perm. *teapfaugô* ib. 60₂₁. Kirčio vietos nežymintis cirkumfleksas veiksmažodžiuose tikriausiai atlieka tam tikrą distinktyvinę funkciją, kurią aptarsime vėliau.

G r a v i o, o ypač a k ū t o, ženklas Vilento raštuose yra palyginti retas⁵, be to, kartais toje pačioje pozicijoje ženklai vartojami pagrečiui, plg. dar: g. sg. *jô* Ech 9₁₆ || *io* ib. 12₄, *jô* EE 210₁₁, *tô* Ech 45₁₂ || *tô* ib. 28₁₀. Šitokio įvairavimo galėjo rasti ir dėl

⁴ R a m u s (19) laužtinio cirkumflekso rašymą archajiškoje (jo manymu kontrahuotoje) gen. pl. galūnėje *-um* apibrėžia kaip lotynų kalbos taisyklę: „Genitivus pluralis contrahitur [...] & sic notatur ^“.

⁵ Pažymėtina, kad XVI–XVIII a. lotynų rašyboje akūto ženklas irgi buvo retas (S t r o c k i s 2004, 297).

spauštviniukų kaltės, o gal ir dėl paties vertėjo, savo spaudiniuose plačiau vartojusio kirčio ženklus, neapsižiūrėjimo. Veikiausiai Vilentas bus įvedęs kirčio ženklus minėtais atvejais ir Mažvydo giesmyne, kurį jis rengė spaudai.

Taigi dar prieš RPs pasirodymą Mažojoje Lietuvoje jau buvo susidariusi šio kirčio ženklų vartojimo tradicija, kurią norėjo pratęsti šio psalmyno sudarytojas ir jo bendradarbiai.

2. J. Rėzos psalmyne vartoti kirčio ženklai

RPs vartojami trys neabejotini kirčio ženklai (´, ` , ^) ir vienas abejonių keliantis – kartais trikampiuko ar mažo brūkšnelio formą turintis t a š k a s (·). Pirmieji trys, kaip ir ankstesniuose Mažosios Lietuvos lietuviškuose spaudiniuose, veikiausiai nusižiūrėti iš graikų kalbos ir tuometinės lotynų rašybos. Su graikų kalba Rėza galėjo būti susipažinęs dar besimokydamas Tilžės mokykloje, kurioje ji buvo dėstoma (S c h o l z 2002, XXXI), o vėliau šios kalbos žinias galėjo pagilinti studijuodamas Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete. Be to, graikiški kirčio ženklai atliko distinktyvines funkcijas ir to meto lotynų rašyboje, todėl net sunku pasakyti, kada Rėza remiasi graikų kirčiavimu, o kada tiesiog automatiškai taiko lotynų rašybos įpročius.

Ketvirtasis, taško formos ženklas, dėl kurio funkcijų esama skirtingų nuomonių, RPs buvo įšivestas turbūt paties rengėjo. Keliuose žodžiuose psalmyno pradžioje (antroje psalmėje) pasitaiko ir atvirkštinio apostrofo (arba graikiškojo *spiritus asper*) formos ženklas (`), kuris galbūt atsiradęs kaip grafinis taško variantas bandant daryti specifinį taško spaudmenį: praes. 3 *fiáust* 2₁, imper. 1 pl. *Sutráukikime* 2₃, voc. pl. *Karálei* 2₁₀. Pažymėtina, kad lenkų rašybos taškas ant *z* to meto spaudoje irgi neretai panašiai transformuojamas.

Dažniausiai RPs vartojamas kirčio ženklas yra laužtinis cirkumfleksas, kurio tekste yra apie 800 atvejų. Dažnumo atžvilgiu po šio eina minėtasis nevienodos formos taškas, pavartotas apie 200 kartų. Fr. Scholzo leidime jis žymimas graviu. Vis dėlto traktuojant jį kaip gravį (taip traktuoti galima tik pagal jam skirtą funkciją, o ne formą) netikslu sakyti, kad „Sehr viel seltener [už laužtinį cirkumfleksą – J. P. ir M. S.] ist der Gravis“ (S c h o l z 2002, LXXII). Šitaip tvirtinti būtų galima tuomet, jei būtų skaičiuojami tik tikrąją gravio formą turintys atvejai, kurių RPs pastebėta tik 17. Tiesa, beskaitant RPs fotokopiją⁶ susidaro įspūdis, kad tiek gravio, tiek akūto ženklas kartais gali būti atsiradęs spausdinant nutrupėjus vienai katrai cirkumflekso pusei, nes tiedu ženklai pokrypio kampu, storiu bei ilgiu yra tokie pat kaip laužtinio ženklo

⁶ Mūsų turima fotokopija daryta iš Tartu universiteto bibliotekoje esančio RPs originalo.

dėmenys. Šitokią spėjimą remia ir tai, kad iš tų 17 atvejų daugiau kaip pusė (t. y. 11) Scholzo transkribuotame tekste pateikti su cirkumfleksu: imper. 2 *Bûk* (fot. *Bûk*) 37₇, *Sulâuþyk* (fot. *Sulâuþyk*) 10₁₅, g. sg. *Sâules* (fot. *Sâules*) 58₉ || *Sâules* 50₁, d. sg. *Aukfchtziâuþiam* (fot. *Aukfchtziâuþiam*) 50₁₄, *mân*⁷ (fot. *man*) 59₁₁, a. sg. *pakâlne* (fot. *pakâlne*) 60₇, g. sg. *nepakajâwimo* (fot. *nepakajâwimo*) 38₉, n. pl. *Liepfñôs* (fot. *Liepfñôs*) 57₅, *piâuþamos* (fot. *piâuþamos*) 44₂₃, g. pl. *kandziû* (fot. *kandziû*) 39₁₃, praet. 3 *prijpâude* (fot. *prijpâude*) 107₃₉. Ar tokį skirtumą yra lėmusi mūsų turimos fotokopijos kokybė ar kitos aplinkybės, kol kas nėra aišku. Pažymėtina, kad beveik visais šiais atvejais (išskyrus *kandziû*) pažeidžiamos graikiškos cirkumflekso vartojimo taisyklės (jų XVII a. Mažosios Lietuvos raštininkai paprastai stengdavosi laikytis), o tai kelia abejonių dėl cirkumflekso autentiškumo.

3. RPs vartotų kirčio ženklų funkcijos

Laužtinis cirkumfleksas RPs turėjo dvi pagrindines funkcijas: signifikacinę, arba žymimąją, ir distinktyvinę, arba formų skiriamąją. Svarbiausioji, be abejo, buvo pirmoji – kirčio vietos žymimoji funkcija. Šis cirkumfleksas reguliariau buvo dedamas ant balsio [a], ilgųjų balsių ir ant dvibalsių pirmojo ar antrojo sando, pvz.:

a) ant balsio [a]

n. sg. *Stâlas* 69₂₃, *Râgas* 91₁₁, *Sâpnas* 73₂₀, g. sg. *Giwâtos* 42₉ || *giwâtos* 34₁₃; a. sg. *âpfta* 65₁₀, *nâkti* 42₄; n. pl. *Mellâgei* 58₄; inf. *ifchkâditi* 35₂₀; praet. 3 *âre* 129₃, *lâkste* 18₁₁;

b) ant ilgojo balsio [ê]

g. sg. *diddês* 145₈, *Garbês* 79₉; inf. *laimêti* 35₂₇, *reggêti* 19₆; praes. 3 *nêra* 18₄₂, 33₁₆; praet. 3 *pakêle* 78₂₇; fut. 3 *kalbês* 49₄; cond. 1 sg. *lêktziau* 55₇; imper. 2 sg. *Turêk* 37₄; perm. *Teffigêdi* 70₃₀; adv. *wêl* 60₂;

c) ant ilgojo balsio [ô]

n. sg. *Kôks* 48₁₁, *Môkflas* 59₁₃, g. sg. *Burnôs* 8₃, *Kammarôs* 19₁₆, inf. *dabôti* 14₁₅, *raudôti* 78₆₅; praes. 3 *uþtrôkfchta* 58₉; adv. *tôli* 103₁₂, *wiffadôs* 96; conj. *ô* 22₂;

d) ant ilgojo balsio [î]

praes. 2 pl. *mîlîte* 4₄ (pastebėtas tik šis vienintelis atvejis);

e) ant ilgojo (resp. nosinio) [û, ū]

n. pl. *jûs* 62₄, g. pl. *jaunû waikû* 8₃, *jû* 5₁₀, *Darbû* 33₁₅; praes. 3 *palûfchta* 58₈; cond. 3 *bûtu*, *paþfilitû* 49₁₂; imper. 2 sg. *bûk* 41₁₁, *Siûfk* 43₃;

f) ant dvibalsių [ai], [au], [ei] pirmojo sando

⁷ Ši forma pavartota 2 kartus tame pačiame versete; pirmoji su gravio (gal nutrupėjusio iš ^ ?) ženklu, o antroji – su aiškiu ^ . Scholzo leidime abiem atvejais yra laužtinis cirkumfleksas.

n. sg. *kunnigâukſchtis* 60₈, *Sâule* 72₅; g. sg. *bâifaus* 64₂; a. sg. *nepalâima* 90₁₅; n. pl. *Kâulai* 6₃; a. pl. *Jâuczius* 8₈; praes. 3 *gâudo* 17₁₉, *klâusia* 9₁₃; fut. 3 *Karaliâus* 72₈; praet. 3 *ifchlêido* 18₁₄; imper. 2 pl. *Aprêikſchkite* 9₁₂; conj. *Jêy*;

g) ant dvibalsių [ai], [au] antrojo sando

n. sg. *Baîme* 19₁₂, *Nepalaîma* 57₂; i. sg. *Pawaiſdu* 44₁₅; n. sg. *Aûgiwe* 27₁₀, *Aûkſas* 19₁₃; adj. *aûkſchtas* 138₆; a. sg. *Aûdra* 29₁₀; inf. *liaûpfinti* 148₅; praes. 2 pl. *laûkiat* 31₂₅; praes. 3 *graûbia* 49₁₅; fut. 2 sg. *graûfi* 45₁₇; cond. 3 *fchaûditu* 64₅; adv. *didziaûs* 87₂;

(su [ei] pavyzdžių nepastebėta).

Laužtinis cirkumfleksas žymimas ir ant mišriųjų dvigarsių [al], [an], [ar], [ir], [ur] pirmojo sando, pvz.: n. sg. *Kâlnas* 48₃, *pagâlba* 46₂; g. sg. *Szâltzio* 58₅; a. sg. *gâlwa* 44₁₅; inf. *wâlgiti* 50₁₃; n. pl. *wândenes* 104₆; a. pl. *Szabbângus* 119₁₁₀; praes. 3 *Sukânda* 35₁₆; n. sg. *Dârbas* 49₁₄, *Sârgas* 121₄; praes. 3 *ſpârdoſi* 18₄₆; fut. 2 sg. *gârbiſfi* 50₁₅; prtc. cont. *mîrdams* 49₁₈; perm. *temûrmie* 59₁₆.

Ant kitų mišriųjų dvigarsių laužtinis cirkumfleksas nepastebėtas; nepastebėtas jis ir ant antrojo mišriųjų dvigarsių sando. Žinoma, tai neturi stebinti, kadangi kirčio ženklai ant priebalsių nebuvo vartojami graikų ir lotynų rašte, todėl jie buvo neįprasti, o spaustuvės neturėjo tokių raidžių, išskyrus tildes ant ñ ir ñ̃ (lot. *año* = *anno*, vok. *Himel* = *Himmel*, plg. Š i n k ũ n a s 2004, 45).

Cirkumfleksas retkarčiais pasitaiko tik ant antrinės kilmės dvigarsio [am] pirmojo sando: d. sg. *Kâm* 44₁₀ || *Kâm* 43₅, *mannâm* 57₇, *newienâm* 59₆, *jâm* 43₅; d. pl. *Naſrâms* 50₁₉, *Wargâms* 57₃, *jawâms* 65₁₀.

Daugelyje čia suminėtų pavyzdžių laužtinis cirkumfleksas žymi tik kirčio vietą. Kad jis nežymi priegaidės, tai, be kita ko, rodo tokios gretiminės lytys, kuriose jis randamas ir ant pirmojo, ir ant antrojo dvibalsio [au] sando: n. sg. *pâaûkſchtintas* 18₄₇ || *paaûkſchtints* 47₁₀, *Sâule* 72₁₅ || *Saûle* 72₁₄; praet. 2 sg. *paûkſchtinai* 30₂ || imper. 2 sg. *paaûkſchtink* 28₉, inf. *sugaûti* 35₈ || n. sg. *sugâutas* ib.; imper. 2 sg. *laûk* 37₇ || *Lâuk* 37₃₄. Be to, laužtinis cirkumfleksas, ypač dvibalsiuose, dažnai dedamas ir ant tvirtapradę priegaidę turinčių skiemenų.

Be kirčio vietos, laužtinis cirkumfleksas RPs vartotas ir tam tikroms morfologinėms kategorijoms skirti, kitaip sakant, jis turėjo ir distinktyvinę funkciją. Ypač ryški ši funkcija vardažodžių (ir įvardžių) daugiskaitos kilmininke, kurio galūnė RPs gana reguliariai žymima laužtinio cirkumflekso ženklu. Dažnu atveju ši funkcija susisieja su signifikacine (plg. minėtąjį Vilento riestinį ženklą su trejopa funkcija). Tačiau yra nemažai ir tokių atvejų, kur tos sąsajos visai nėra, pvz., *muſû* 8₂, *juſû* 11₂, *Aſcharû* 39₁₄, *Wartû* 9₁₄, *Schwentujû* 12₂, *Szmogifſchkû* 17₁₄, *giwænantziû* 33₁₄, *Knigû giwujû* 69₂₉, *Vppiû* 78₄₅, *amßiû* 105₅, *Priſakimû* 110₁₀, *Mariû* 24₂. Pastarųjų atvejų yra apie penktadalis. Ypač akivaizdžiai matyti distinktyvinė funkcija (nulemta noro atskirti dgs. kilminin-

ką nuo įnagininko) tokiose retkarčiais pasitaikančiose lytyse su dviem cirkumfleksais ar cirkumfleksu ir akūtu. Jose vienas ženklas žymi kirčio vietą, o antrasis – dgs. kilmininko galūnę: *Kaûlû* 45⁹, *Karâliû* 45¹⁰, *Barrônû* 66¹⁵. Nors tokių atvejų galėjo atsirasti dėl spaustuvės kaltės, bet juose gali atsispindėti ir polinkis dgs. kilmininko galūnę visada žymėti laužtiniu cirkumfleksu. Tokį polinkį, kaip jau minėta, skatino to meto lotynų kalbos rašyboje juo žymima šio linksnio galūnė *-ûm*, norint ją skirti nuo vns. galininko (gen. pl. *deûm* : acc. sg. *deum*).

Distinktyvinę funkciją galima išvelgti ir laužtinio cirkumflekso rašyme *ā* ir *ē* kamieno vardažodžių (ir įvardžių) vns. kilmininko galūnėje, pvz.: *Burnôs* 8⁹, *Druškôs* 60¹, *Galwôs* 40¹³, *gerrôs giwatôs* 34¹³, *jôs* 45¹⁵..., *Augiwês* 58⁴, *diddês* 145⁸, *Dûbês* 49¹⁰, *Garbês* 79⁹... Kad čia tokį rašymą lėmė noras atskirti vns. kilmininko formas nuo daugiskaitos vardininko, rodo vėliau apibendrintas D. Kleino formulavimas dėl *ā* kamieno vardažodžių kirčiavimo: „Šios linksniuotės kilmininkas kirčiuojamas cirkumfleksu ne tik dėl paskutinio skiemens ilgumo, bet ir dėl to, kad atskirtume nuo daugiskaitos vardininko, turinčio taip pat galūnę *-os*, pvz.: K. *dienôs*, daugisk. V. *die-nos*, *szwentôs* ir *fzwentos* – daugiskaita su kirčiu priešpaskutiniame skiemenyje“ (Buchienė, Palionis 1957, 444). Čia turėjo įtakos graikiška *ā* kamieno daiktavardžių su g. sg. *-āç* ir *-ñç* kirčiavimo analogija, o ypač to meto lotynų rašyba (gen. sg. *domûs*, *paterfamiliûs* ir t. t.). Tačiau šiuo atveju (vns. kilmininkui skirti nuo dgs. vardininko) laužtinis cirkumfleksas RPs vartojamas ne taip nuosekliai, kaip dgs. kilmininko atveju: laukiamo stogelio vns. kilmininke dažnai nėra arba jis težymi tik kirčio vietą, pvz.: *Giwâtôs* 42⁹, *ifchkâdos* 141⁵, *Mallônês* 59¹⁴. Retkarčiais (gal dėl neapsižiūrėjimo ar spaustuvininkų apsirikimo) šis ženklas pasitaiko ir dgs. vardininko galūnėje: *Mariôs* 46⁴, *tôs* 58⁸, *erdwôs* 104²⁵, *wiffôs* 42⁸; 50¹⁰.

Pridurtina dar, kad laužtinis cirkumfleksas, dedamas ant *e*, be kirčio vietos ar gramtinių kategorijų skyrimo, RPs neretai žymi ir balsio kokybę bei kiekybę, tai yra ilgąjį siaurąjį [ê], pvz.: n. sg. *pawêfis* 121⁵, a. sg. *Mêſq* 79², all. sg. *Padangêſp'* 22²⁶, inf. *laimêti* 45⁵, *pagêdinti* 70³, praet. 3 *fuêde* 78⁶⁴, fut. 1 sg. *bêkſiu* 139⁷, fut. 2 sg. *kentêfi* 35¹⁷, fut. 3 *padês*, *turrês* 56¹⁰, imper. 2 sg. *netilêk* 35²², *paſſi/flêpk* 55²², perm. *Teſſigêdi* 70³⁰. Kiek čia tam tikrais atvejais galėjo turėti įtakos vad. graikų trečiosios moros taisyklė⁸, sunku pasakyti. Dauguma šių cirkumflekso atvejų (*pawêfis*, *laimêti*, *bêkſiu*, *kentêfi*, *Teſſigêdi*) jai neprieštarauja, nes *ê* pažymėta priešpaskutiniame skiemenyje, o paskutinis skiemuo yra trumpas. Galimas dalykas, kad graikiška trečiosios moros taisyklė čia veikė kaip vienas iš faktorių, padėjusių pasirinkti cirkumflekso ženklą (nors vienas kitas atvejis, kaip antai *pagêdinti*, šią taisyklę vis dėlto pažeidžia). Dar

⁸ Vok. *Dreimorengesetz* (ir kitaip), plg. Strockis 2004, 297. J. Dumčius, parašęs šia tema straipsnį, vartoja terminą „trijų morų dėsnis“.

vienas faktorius galėjo būti tuometinė lotynų perfekto 3 pl. galūnės rašyba *-ère* (*vertère*, *legère* ir t. t.). Čia cirkumfleksas grafiškai skiria perfekto formą nuo infinityvo (*verte*, *legere*)⁹, bet taip pat jis žymi žodžio kirtį ir balsio *ē* ilgumą – tai yra, jo fonetini panašumą į lietuvių [ė]. Iš čia galėjo kilti idėja, kad ilgajam kirčiuotam [ė], ypač veiksmažodyje, tinka cirkumflekso ženklas.

Nevienodos formos *t a š k a s* RPs paprastai randamas vardažodžių (ir įvardžių) vns. inesyvo, rečiau vns. instrumentalio ir visai retai – dgs. inesyvo galūnėje. Vladas Žulys savo habil. dr. disertacijoje „Jono Rėzos raštų leksika“ yra iškėlęs hipotezę, kad tas taškas, kurį jis, kaip ir Scholzas, savo tekste pakeitė graviu, galbūt žymėjęs silpną nosinį rezonansą.

Nesileidžiant į tokią hipotezę remiančių argumentų analizę (tai galėtų būti atskiro straipsnio objektas), galima pateikti motyvų ir kitokiai hipotezei pagrįsti, būtent kad kalbamasis nevienodos formos taškas laikytinas kirčio ženklu, turinčiu ne tik signifikacinę, bet tam tikrais atvejais ir distinktyvinę funkciją. Juo, matyt, panašiai kaip Kleino 1653 m. gramatikoje¹⁰, norėta atskirti *ē* kamieno vardažodžių vns. įnagininką („įnagio abliatyvą“) nuo vns. vardininko, plg. i. sg. *Garbē* 72₁₉, *gælaeβinnē Rykſchtē* 2₉, *graſtybē* 45₁₂, *malonē* 5₁₃, *nekaltibē* 26₆, *Teifybē* 119₄₀... ir n. sg. *Garbe* 4₃, *Nekaltibe* 7₁, *Praſtybe* ir *teifybe* 25₂, *Piktenybe* 7₁₀... Tačiau *ā* kamieno daiktavardžių įnagininke, priešingai negu Kleino gramatikoje¹¹, RPs randamas ne taško, o akūto formos ženklas, plg. instr. sg. *Burná* 89₂, *Dûná* 80₆, *gedá* 109₂₉, *Kûpká pripiltá* 80₆, ir n. sg. *Burna* 49₄, *Laſda* 23₄, *oda* 119₁₂₀, *Tieſá* 119₈₆... Tai, kad vietoje taško tas pat, tik skirtingų kamienų linksnis RPs žymimas akūtu, be to, Kleino gramatikoje randamos pastabos, leidžia manyti akūtą čia irgi turėjus distinktyvinę funkciją.

Keblesnis klausimas yra gana dėsningas RPs taško dėjimas įvairių kamienų vardažodžių (ir įvardžių) inesyvo galūnėje. Čia atskyrio principą sunkiau įžvelgti, nes grafiškai identiškų šio linksnio lyčių su kitų linksnių lytimis nedaug bepasitaiko. Tačiau iš Kleino gramatikos pastabos „Vietos ablatyvas, turįs galūnę *e*, yra panašus į galūnės *as* daiktavardžių šauksmininką, tačiau nuo jo skiriasi kirčiu, nes šauksmininkas kirtį turi priešpaskutiniame, o ablatyvas paskutiniame skiemenyje, todėl, norint atskirti nuo šauksmininko, galūnę *e* galima žymėti tašku, pvz.: šauksmininkas būtų

⁹ Tikslumo dėlei reikia pridurti, kad tuometinėje lotynų rašyboje cirkumfleksas galūnėje *-ère* buvo dedamas ir tose perfekto formose, kurios ir be jo skirtųsi nuo infinityvo (*fuère*, *habuère* ir t. t.).

¹⁰ Žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, 1957, 144: „Ablativus Instrumentalis in *ē* hic quoq[ue] (ut in praecedente Declinatione) punctatur, ad differentiam Nominativi; formaturq[ue] fimili modo à Nominativo [...] ut, à Nominativo *giefme* est *giefmē*...“ (vertimas p. 448).

¹¹ Žr. ten pat, 139: „Ablativus Instrumentalis in hâc Declinatione fit à Nominativo, faltim *a* ultimae syllabae punctando, et translato accentu ex penultima in ultimam, ut: à *dâna* est Abl. *dûná*...“ (vertimas p. 445).

Póne, ablatyvas – *Poné*¹² retrospektyviai galima spręsti, kad ir inesyve taškas, be signifikacinės, atskirais atvejais galėjo turėti ir distinktyvinę funkciją. O kad jis RPs daugeliu atvejų žymėjo kirčio vietą, rodo statistiniai duomenys: tik apie penktadalyje atvejų jis randamas nekirčiuotoje inesyvo galūnėje, plg.: *dūbejė* 9₁₆, *Schirdijė* 13₃, *jojė* 24₁, *stipramė Miestė* 31₂₂, *gillumė (purwinė)* 69₃, *patogiamė Czeŕė* 69₁₄, *Wandenijė* 74₁₃... ir retai pasitaikančias lytis *baimėjė* 5₈, *Brangybejė* 33₁₉, *Szemejė* 88₁₃, *Szodijė* 17₁₄, *Schokineghimė* 149₃... Pastarosiose taško dėjimas galėjo būti apibendrintas. Veikiausiai iš analogijos pagal vns. inesyvą buvo apibendrintas ir kur ne kur pasitaikantis taškas dgs. inesyve: *didzūŕė Wandaniŕŕė* 77₂₀, *Giwenimūŕė* 78₅₆, *Inkŕiŕŕė* 73₂₁.

4. Kirčio ženklų vartojimo įvairavimas

Nėra abejonės, kad bet kurio kirčiuoto teksto ženklų vartojimas, jų distribucija labai daug priklauso nuo to, kokios tarmės ar tarmių pagrindu yra rašytas tekstas. RPs remiasi prūsų vakarų aukštaičių tarme (J o n i k a s 1938, 58), tiksliau sakant, jis redaguotas stengiantis Jono Bretkūno psalmių rankraščio kalbą priderinti prie ano meto Mažosios Lietuvos raštuose beįsigalinčios prūsų vakarų aukštaičių tarmės. Todėl dauguma RPs kirčiuotų žodžių (o kirčiuoti jame toli gražu ne visi, gal koks dešimtadalis) kirčio vietos atžvilgiu nesiskiria nuo dabartinio bendrinės kalbos kirčiavimo, besiremiančio iš esmės ta pačia tarme. Tačiau RPs esama ir tokių žodžių, kurių kirčiavimas skiriasi nuo dabartinio. Vienais atvejais skirtybių galėjo čia rasti dėl nevakarietiškų Mažosios Lietuvos šnektų įtakos, kitais – dėl senoviškesnių tos pagrindinės tarmės ypatybių, būdingų RPs rengimo epochai, pagaliau ir dėl spaudos klaidų, juolab kad teksto rinkėjas veikiausiai silpnai mokėjęs ar gal visai nemokėjęs lietuviškai (S c h o l z 2002, LXXI).

Nevakarietiškų lyčių galėjo įvesti vieną kitą ir RPs korektoriai, tarp kurių būta kilusių ir iš žemaičių (Petras Kleikys, gimęs ir augęs Klaipėdoje ir, kaip spėjama (Z i n k e v i č i u s 1988, 85), vadovavęs visam korektorių darbui). Prie tokių galbūt skirtinos: nom. sg. *Aūgiwe* 27₁₀, gen. sg. *Aūgiwes* 22_{10, 11} (2×) || *Augiwēs* 58₄ (2×), *bāiŕaus* 64₂, adv. *dābar* „dār, noch“ 78₃₁, *drāugia* „kartu, mit“ 49₁₈ (Fr. Scholzo leidime akūto nėra), in. sg. *nāktije* 121₆.

Nevakarietiškomis laikytinos ir tokios tariamosios nuosakos 3 a. lytys, kaip *apreikŕchtū* 51₁₅, *butū* 47₁₀, *gautū* 107₃₇, *Galletū* 107₇, *nuramdytū* 107₂₉, *paŕŕiliktū* 49₁₂,

¹² Ten pat, 441 (orig. 133: „Localis in e/ qui in Nominibus Substantivis as finientibus Vocativo similis est, diftinguitur tamen ab illo, Accentu: Vocativus enim accentum habet in penultima, Ablativus verò in ultima, qui inde quoq[ue] puncto supra e finali differentiae causâ infigniri potest, ut Vocativus fit *Póne* / Abl. *Poné*.“)

praneschtû 116¹⁷, *prarytû* 124³, *βaiſtû* 104²⁶, *fudraſkitû* 107¹⁴, refl. *dziauktûs* 53⁷, *gailetûs* 69²¹, vartotos pagrečiui su dažnesnėmis: *buddêtu* 77⁵, *gârbintu* 145⁷, *reggêtu* 53³, *rûktu* „rauchen“ 144⁵, *fchâuditu* 11³, *βiurrêtu* 85¹², refl. *liaûtus* 80¹⁷... Galūninio kirčiavimo lyčių yra nemažai M. Daukšos raštuose (S k a r d ž i u s 1934, 208), jos būdingos dzūkų šnektoms.

Kurios skirtybės yra atsiradusios dėl rinkėjo ar rinkėjų kaltės, neturint rankraštinio RPs varianto, sunku spręsti. Galbūt prie tokios rūšies skirtybių (tiksliau sakant, klaidų) skirtinos šitaip sukirčiuotos lytys: acc. sg. *Mofefchiû* 106³², nom. pl. *afchrôs* 120⁴, *Mariôs* 46⁴, *reggedamôs* 64¹⁰, voc. pl. *wiffôs Szmonês* 49², praes. 1 sg. *ifchkretziû* 42⁵, praes. 3 *laikôs* 52², *bijôs* 53⁶. Šias formas lietuvių kalbos nemokantis rinkėjas galėjo supainioti su gen. sg. ir pl. galūnėmis, kurios paprastai buvo žymimos laužtiniais cirkumfleksais.

Klaidingomis laikytinos ir tokios lytys: praet. 1 pl. *darêm* 44¹⁸, *puldinejôm* 60⁴, *Suffigriefchijôm* 106⁶, praet. 2 pl. *pawirtôt* 58², *darôt* 583 (2×), impf. 1 pl. *budawôm* 55¹⁵, *waikſchtzodawôm* 55¹⁵, *waikſchtzodawôm* 55¹⁵, nors veiksmažodžių kamien-galyje laužtinis cirkumfleksas galėjo būti dedamas ir formų išskyrimo sumetimais.

Veikiausiai spaudos riktai yra ir galūnėje sukirčiuoti vardininkai: n. sg. *Prieteliûs* 41¹⁰, n. pl. *paklufnûs* 106⁷, *ligûs* 115⁸.

5. RPs kirčiavimas ir D. Kleino gramatikos

Jau buvo suminėtos Kleino 1653 m. gramatikos pastabos apie tašku jo žymėtą vns. abliatyvo (*ablativus instrumentalis* ir *ablativus localis*) galūnę. Nors tos pastabos tiesiogiai nesusijusios su RPs, bet netiesioginę sąsają tarp šių rašto paminklų vis dėlto galima suponuoti. Nėra abejonės, kad Kleinas buvo susipažinęs su RPs ir kitais ankstesniais lietuviškais raštais ir šie jam, rašiusiam lietuvių kalbos gramatiką, turėjo įtakos. Ypač tai pasakytina apie RPs, kurio kalbą stengtasi suvakarietinti, standartizuoti ir kuriame plačiau negu ankstesniuose raštuose buvo vartojami kirčio ženklai.

Iš tikrųjų tarp RPs ir Kleino kirčiavimo esama nemaža bendrybių. Iš jų būdingesnės šios:

1) vardažodžių (ir įvardžių) dgs. kilmininko vienodas žymėjimas laužtiniu cirkumfleksu;

2) *ā* ir *ē* kamieno vardažodžių (ir įvardžių) vns. kilmininko žymėjimas laužtiniu cirkumfleksu;

3) *ē* kamieno vardažodžių vns. įnagininko („įnagio abliatyvo“) žymėjimas tašku galūnėje;

4) prieveiksmio *visados* galūnės žymėjimas laužtiniu cirkumfleksu: *wiffadôs* 9₆, 10₅, 33₁₁, 37₂₇, 68₁₇, 69₂₄... (taip pat Kleinas rašė ir prieveiksmį *atgalôs* (*atgalios*); čia tikriausiai matome sekimą graikiškų prieveiksmių su $\omega\varsigma$ analogija, žr. *Strockis* 2004, 298 t.);

5) veiksmožodžių kamiengalių *-o* ir *-ē* žymėjimas laužtiniu cirkumfleksu.

XVII amžiaus autoriai ilguosius balsius lietuvių veiksmožodžio kamiengalyje galėjo intuityviai sieti su graikų verba contracta, kurių kamiengalis dėl kontrakcijos ir trečiosios moros taisyklės dažnai kirčiuojamas cirkumfleksu ($\nu\iota\kappa\tilde{\alpha}$, $\pi\omicron\iota\epsilon\tilde{\iota}$, $\pi\omicron\iota\epsilon\tilde{\iota}\tau\alpha\iota$, $\nu\iota\kappa\tilde{\eta}\sigma\alpha\iota$ ir t. t.). Be to, kaip minėta, cirkumfleksas buvo rašomas lotynų perfekto 3 pl. galūnėje *-ēre* (pvz., *fuēre* Kleino pratarinėje, Pirmoji gramatika, 87); taip pat cirkumfleksu buvo žymimos lotynų perfekto kamieno formos su iškritusiu *-v-*, pvz. *nôrat* (= *nôverat*; *Rhenius* 1692, 154) ir t. t. Dėl viso šito cirkumfleksas veiksmožodžio kamiengalyje humanisto filologo akiai tikriausiai buvo daug įprastesnis nei akūtas ar koks kitas ženklas. Čia turbūt priklauso ir minėtos Vilento formos, tokios kaip *teapfaugô*¹³; galimas dalykas, kad Vilentas šią formą laikė kontrakcija iš **teapsaugoja*, todėl, jo manymu, kontrahuotą galūnę žymėjo netariamu cirkumfleksu.

Be šių kirčio vietos žymėjimo bendrybių, krinta į akis ir kirčio ženklų funkcijų sutapimas, ypač dažnas laužtinio cirkumflekso vartojimas tam tikroms gramatinėms formoms atskirti ar išskirti RPs ir Kleino gramatikose.

Antra vertus, tarp šių rašto paminklų esama ir tam tikrų kirčiavimo skirtybių. Ryškiausia ta, kad RPs dažniausiai vartojamas laužtinis cirkumfleksas, o Kleino gramatikose – akūtas¹⁴. Pastarasis RPs kartais yra problemiškas: jis, kaip minėta, gali būti atsiradęs nutrupėjus dešiniajam laužtinio cirkumflekso brūkšneliui. Scholzo leidime iš mūsų RPs pastebėtų 20 atvejų su akūto ženklu penkiais atvejais atstatytos lytys su laužtiniu cirkumfleksu, nors mūsų turimoje RPs fotokopijoje yra aiškus akūtas. Tai praes. 3 *iffiplátina* 57₁₁, praet. 3 *paródei* 60₄, praet. 1 pl. *puldinejóm* ib., prtc. cont. *reggédams* 58₁₁, fut. 3 *mafgós* ib. Likusios pastebėtos lytys su akūtu yra šios: nom. sg. *pláftaka* 39₇, gen. sg. *Sáules* 50₁, *Bagótos* (*Arabios*) 72₁₅, *jós* 74₂₇, *fákimo* 5₂ (Scholzo leidime nėra akūto), dat. sg. *Kám* 43₅, praes. 3 *paúukſchtina* 18₄₉, acc. sg. *Sopóftq* 105₁₆, conj. *jóg* 144₃ ir kt., kuriose akūtas randamas vietoje Kleino taško.

Kita gana ryški RPs ir Kleino gramatikų skirtybė yra nevienoda minėto specifinio taško vartoseną. Kleino gramatikose taškas reguliariau vartojamas tik *ā*, *ē* kamieno daiktavardžių vns. įnagininke, bet bemaž visiškai nebevartojamas kituose linksniuose (išskyrus minėtą atvejį voc. sg. *Ponē*). Tuo tarpu RPs, kaip minėta, nevienodos formos taškas gana reguliariai dėliotas vns. inesyvo, rečiau dgs. inesyvo galūnėje.

¹³ Įdomus sutapimas su minėta Mažvydo rašyba *teapfaugō* galbūt tėra atsitiktinis.

¹⁴ Plačiau apie akūto vartojimą Kleino gramatikose žr. *Buchienė, Palionis*, 49–50, 53–56.

T. Buchienė, nuodugniai ištyrusi Kleino gramatikų kirčiavimą, pritarė Kuršaičiui (Kurschat 1876, 60) ir išplėtojo jo mintį, tvirtindama, kad „[Kleinas] jautė esant lietuvių kalboje priegaides, bet dar nesuprato jų esmės“¹⁵, tačiau „skyrė priegaides dvibalsiuose *áu, ái* ir *aũ, aĩ*, žymėdamas tvirtapradę priegaidę dešiminiu kirčio ženklu (kaip tai daroma ir mūsų laikais), o tvirtagalę palikdamas nežymėtą“¹⁶. Iš anksčiau minėtų pavyzdžių nematyti, kad J. Rėza būtų skyręs priegaides dvibalsiuose [au], [ei] ir kad jis būtų supratęs priegaidžių esmę: laužtinį cirkumfleksą, be kokio ryškesnio dėsningo, jis dėliojo ir ant pirmojo, ir ant antrojo tų dvibalsių dėmens.

RP ir Kleino gramatikų kirčiavimo bendrybes galima aiškinti visų pirma tuo, kad abejur buvo remtasi graikų kalbos kirčiavimu ir humanistine lotynų kalbos rašyba. XVI a. antrojoje pusėje dėl vadinamosios Heninijaus sistemos buvo atsiradęs požiūris, kad klasikiniame graikų kalboje kirčio ženklai tebuvę distinktyviniai diakritikai, kurie perkelti į lotynų kalbą būdavo pavartojami tik formoms atskirti, nelabai rūpinantis tikrąja kirčio vieta. Todėl tiek RPs, tiek Kleino 1653 m. gramatikoje ne vienu atveju ne tik laužtinis cirkumfleksas, bet ir taškas ar akūtas turėjo distinktyvinę funkciją. Pažymėtina, kad Kleino laikais distinktyvinių diakritikų rašyba lotynų kalboje buvo jau labai paplitusi, kaip galime matyti ir iš pačios Kleino lotyniškos rašybos, ir iš minėto abl. sg. galūnės *-ā* aprašymo.

Añtra, bendrybių galėjo rasti ir dėl tam tikros RPs kirčiavimo įtakos Kleinui, nors pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų autorius, būdamas turbūt lingvistiškai nuovokesnis už Rėzą ir jo pagalbininkus, galėjo pajusti tam tikrų lietuvių kalbos lyčių prozodines ypatybes ir, braudamasis per graikų kirčiavimo dėsnių, komplikuoatų to meto teorijų ir lotynų rašybos įpročių brūzgynus, formuluoti tam tikras lietuvių kalbos kirčio ženklų vartojimo taisykles, kurios ilgo ir sudėtingo vystymosi keliu galiausiai virto dabartine lietuvių akcentologija.

Ši apžvalga leidžia daryti ir platesnę išvadą: kirčio ženklai lietuvių rašte radosi maždaug tuo pat metu, kai lotynų rašte plito distinktyviniai diakritikai. Tai akivaizdu palyginus, pavyzdžiui, Mažvydo ir Kleino lietuviškus kirčio ženklus ir jų pačių lotynišką rašybą. Mažvydo veikaluose randame vos vieną kitą ženklą, o į XVI amžiaus pabaigą ir XVII amžiuje kirčio žymėjimas daug dažnesnis ir nuoseklesnis.

¹⁵ Ten pat, 51.

¹⁶ Ten pat, 52.

THE ACCENTUATION OF JONAS RĒZA'S PSALTER OF 1625

Summary

Accent marks in Lithuanian writings occasionally appear in the Catechism (1547) and the Hymnal (1570) of Martynas Mažvydas. A more advanced system can be observed in the Gospels and Epistles of Baltramiejus Vilentas (1579), who used acute, grave, angled circumflex, and a tilde-shaped circumflex. The latter was used exclusively in genitive plural ending *-ū*, which practice seems to be modeled on the Greek circumflex as in $\theta\epsilon\omega\nu$, and Latin nasalization tilde as in *deorū*, as well as the humanist Latin distinctive circumflex as in *deūm* (= *-orum*).

The accent marks used by Rēza in his 1625 Psalter are acute, grave, angled circumflex and dot accent. The inventor of the last of these marks was apparently Rēza himself.

The circumflex in Rēza's Psalter has two different functions, that of signifying the actual word stress and that of distinguishing otherwise homonymous word forms. In the latter case it does not necessarily occur on the actually stressed syllable. Most often the circumflex in this capacity is employed in the genitive plural ending *-ū* (like in Latin *-ūm*).

It seems likely that Rēza did not have a conscious intention of conveying actual syllabic intonations, as is shown by the inconsistencies in his use of accent marks. A special case seems to be the circumflex on *ê*: here the accent sign appears to have an additional phonetic meaning – that is, Rēza's *ê* usually corresponds to the long narrow vowel (which in modern Lithuanian is written *ė*). This practice was apparently based on intuitive comparison of the humanist Latin orthography (such as *legere* versus *legēre*) with Lithuanian phonetics.

The dot accent is used in the inessive (locative) singular ending *-ė* (*-e* in modern orthography), sometimes also in the instrumental singular, and rarely in the inessive plural. Like circumflex, the dot accent does not always coincide with the actually stressed syllable. The sign was most likely modeled on the humanist Latin circumflex distinguishing the ablative singular ending *-ā*, as suggested in Daniel Klein's *Grammatica Litvanica*.

The language of Rēza's Psalter is closest to the West High Prussian dialect of Lithuanian, so the actual word accent in the Psalter is in most cases identical to that of standard modern Lithuanian. Certain differences (apart from the purely distinctive use of accent marks) can be explained as archaisms, or the influence of non-western dialects of Lithuania Minor, or as typesetter's errors.

Rēza's system of marking accents in writing is notably close to that of Daniel Klein. Apparently Klein was familiar with Rēza's work and adopted some of his practices; but, being a man of greater linguistic ability, he had a better grasp of the actual syllabic intonations of Lithuanian. Many of the similarities between Rēza's and Klein's accent notation however can be simply explained: both authors had based their systems on the Latin spelling habits and the Greek accentuation.

It can also be observed that the emergence of accent marks in Lithuanian is roughly contemporary with the rise of distinctive diacritics in the Latin orthography: accent marks are rare and occasional in Mažvydas (as well as in his Latin writings), but towards the end of the 16th and in the 17th century the accents become much more regular and frequent.

LITERATŪRA

Dumčius J., [b. m.], Dėl vadinamojo trijų morų dėsnio, Vilnius (rankraštis, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje: F220-76).

Jonikas P., 1938, Kleino gramatikų bendrinė kalba, – Archivum Philologicum, VIII, 66–67.

Kurschat F., 1876, Grammatik der littauischen Sprache, Halle.

- Lexicon der Antike, Leipzig, 1971.
- Buchienė T., J. Palionis, 1957, Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos, – Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 9–63.
- Ramus P., 1569, P. Rami grammaticae libri quatuor, Basileae.
- Rhenius Johannes M., 1692, Compendium Latinae grammaticae pro discentibus scriptum... Regiomonti.
- Scholz F., 2002, Einleitung, Textkritische Edition, – Biblia Slavica. Serie IV. Supplementum: Biblia Lithuanica. Reihe 2. Editionsbande, Band 6.
- Schwyzer E., 1939, Griechische Grammatik, I. Allgemeiner Teil. Lautlehre. Wortbildung. Flexion, München.
- Skardžius P., 1935, Daukšos akcentologija, Kaunas.
- Strockis M., 2004, Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui, – Blt XXXIX (2) 289–307.
- Šinkūnas M., 2004, Danieliaus Kleino gramatikų (1653 ir 1654) konvoliutas Vilniaus universiteto bibliotekoje, – Archivum Lithuanicum, VI, 43–50.
- Zinkevičius Z., 1988, Lietuvių kalbos istorija, III, Vilnius.
- Žulys V., 1970, Jono Rėzos raštų leksika, Vilnius (mašinėraštis, saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje).